

КУЛЬТУРОЛОГІЧНА КОМПОНЕНТА РЕГІОНОЗНАВСТВА

Сербіна Н. Ф.

**кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного регіоназнавства,**

**Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка**

Цивілізаційні, світогосподарські та інші підходи, що характеризують сучасний світовий розвиток, сприяють розширенню меж регіоназнавства як комплексної науки. Не останню роль у цьому відіграє його культурологічна складова. Культура стала предметом дослідження з часу виникнення філософії, однак її виділення як специфічної сфери знання відбулося лише в період Нового часу і пов'язане з філософськими концепціями історії Дж. Віко, Й.-Г. Гердера та Г.В.Ф. Гегеля. Першим професійно вивчати культуру почав видатний американський антрополог, етнолог і культуролог Л. А. Уайт (1900-1975), він же вперше ввів у науку термін "культурологія" та виокремив її як самостійну дисципліну.

Л.А. Уайт чимало зробив для утвердження в суспільній науці самого терміна "культурологія". Визначаючи поняття "культура", вчений розглядав її як предмет вивчення науки культурології, тобто як матеріально існуючий клас предметів і явищ, які мають символічне значення, розглянутий в екстрасоматичному контексті. В зв'язку з визначенням культури, він значно поглибив вчення про символічне, продовживши лінію, розпочату німецько- американським філософом і культурологом Е. Кассіером (1874-1945). Здатність символізувати, надавати предметам і явищам символічного значення, Л.А. Уайт вважає унікальною особливістю людини, властивістю, що робить процес розвитку виду кумулятивним і тим самим сприяє виникненню культури як такої.

Одними з найбільших територіальних утворень, до яких входять держави, країни як частини цілого, є цивілізації. Просторово цивілізації охоплюють великі культурні суперсистеми. Для регіоназнавчого дослідження надзвичайно важливим є те, що багато суспільно-історичних процесів й особливостей країн можна побачити лише в контексті їхньої приналежності до цивілізаційного поля, частиною якого вони є. Універсальним підходом, що допомагає виділяти більші таксономічні одиниці – цивілізації, є врахування культурних особливостей розвитку.

Цивілізація розвивається за власними законами і характеризується такими параметрами, як геополітичне становище, природні ресурси і господарська діяльність, етнодемографічна ситуація, державний лад і політична система, зовнішня політика, культурно-релігійні здобутки тощо.

Саме цивілізаційний підхід дає можливість дослідити конкретний фактичний матеріал, з'ясувати місце і роль окремих країн та народів у регіональній і світовій історії. Поняття цивілізації пов'язується з багатьма особливостями народів і країн: характером культури, духовності й менталітету (особливості світосприйняття, моралі, етики й етнопсихіки).

Цивілізації, чи культурні суперсистеми, значною мірою визначають основні прояви соціокультурного життя: організацію та функції малих груп і культурних систем, менталітет і поведінку індивідів, безліч конкретних історичних подій, тенденцій і процесів. Отже, цивілізація – це простір, культурна зона, сукупність культурних характеристик і феноменів. Основною ознакою цивілізації зазвичай виступає культура.

Поділ народів на цивілізації за культурними характеристиками та їх поділ на раси за фізичними характеристиками подібні між собою. Однак поняття "цивілізація" і "раса" не є тотожними. Люди однієї раси можуть бути поділені за цивілізаційною ознакою. Наприклад, великі релігії – християнство й іслам – охоплюють суспільства, що належать до різних рас.

Відмінності між людськими групами визначаються цінностями, віруваннями, інститутами та соціальними структурами, а не расовими особливостями. Етнічні групи, національності, релігійні групи тощо – всі вони відрізняються культурою на різних рівнях диференціації, яка для культур і цивілізацій є методично складним питанням. Існує кілька підходів до виділення цивілізацій, зокрема, історичний, історико-генетичний та релігійно-світоглядний.

Спираючись на цивілізаційний підхід до історичного процесу формування великих культурних регіонів світу, можна виокремити такі основні теоретичні проблеми, як джерела зародження і життя цивілізацій, проблеми розвитку і зникнення цивілізацій.

Багато дослідників, у тому числі А. Тойнбі, вважають, що розвиток кожної регіональної цивілізації відбувається за біологічними ритмами, які визначають основні його фази: зародження, зростання, злам, занепад і загибель. Якщо для стадії зростання характерний органічний тип еволюції в усіх сферах життя – соціальній, політичній, релігійній, етичній, художній, науковій, то для стадії занепаду властивий механічний тип еволюції, фактично руйнація органічного життя культури.

Динаміка цивілізації – від зародження до розпаду, згідно теорії А. Тойнбі, визначається законом "Виклик – Відгук", згідно з яким прогрес чи регрес цивілізації пов'язаний з адекватністю Відгуку регіонального соціуму на Виклик історичної ситуації.

На стадії зародження цивілізації механізм закону "Виклик – Відгук", можна було б сформулювати так: навколишнє середовище в широкому його значенні кидає Виклик соціуму, а той через свою творчу меншість

відповідає на Виклик і знаходить вирішення проблеми. Виклики можуть бути зумовлені як властивостями природного середовища, так і особливостями суспільно-історичного характеру.

Дискусійною залишається проблема причин занепаду цивілізацій. А. Тойнбі вважав, що основна причина загибелі цивілізацій криється всередині самих цивілізацій. Коли в меншості бракує творчих сил, відбувається злам цивілізації; більшість відмовляється наслідувати меншість, відбувається руйнація соціальної єдності і ніщо вже не може зупинити розпаду цивілізації. Творча меншість, як провідна цивілізаційна компонента, на різних етапах розвитку цивілізації поводить по-різному. Жодна з цивілізацій не обдарована привілеєм нескінченного прогресу. Всі вони, досягши розквіту, сходили з історичної сцени.

Для регіонознавства важливою є проблема чіткості територіальних меж цивілізацій на визначений момент часу. Цивілізації не мають чітких кордонів. Історично люди можуть змінювати свою ідентичність, оскільки культури народів взаємодіють і взаємозбагачуються. Змінюється і ступінь відмінності чи подібності цивілізацій. Однак, незважаючи на цю невизначеність, цивілізації є значними спільнотами, розділеними кордонами, хоча в багатьох випадках не чітко вираженими.

Такий поділ є доволі умовним і визнається далеко не всіма фахівцями, проте всі вони сходяться на тому, що цивілізації не мають чітких кордонів (меж).

Важливе методологічне значення, особливо при цивілізаційному районуванні, може мати концепція російських дослідників В. Цимбурського і С. Хатунцева про "цивілізаційні міжсвіти", або міжцивілізаційні пояси, які вони називали лімітрофами (доктрина "Великого Лімітрофу").

Базовими тенденціями розвитку сучасного світу, що притаманні глобальному цивілізаційному процесу в соціокультурній сфері, вважаються: 1) "культурна поляризація"; 2) "культурна асиміляція"; 3) "культурна гібридизація"; 4) "культурна ізоляція".

"Культурна поляризація". Саме під знаком цієї тенденції пройшла значна частина XX століття: йдеться про протиборство двох систем – капіталістичної та соціалістичної. Основний механізм реалізації цієї тенденції – поляризація й сегментація політичної та геоекономічної карти світу, що супроводжувалися формуванням військово-політичних й економічних регіональних об'єднань (коаліцій, союзів).

"Культурна асиміляція" ґрунтується на висновку, що альтернативи "вестернізації" не існує. Все більшого значення набуває процес встановлення загальнолюдських форм і правил у міжнародних відносинах.

"Культурна гібридизація" доповнюється процесами транскультурної конвергенції та формуванням транслокальних культур – культур діаспори на противагу традиційним культурам, що відзначаються локальністю й прагнуть до національно-державної ідентичності. Світ поступово перетворюється на складну мозаїку транслокальних культур, що глибоко проникають одна в одну й утворюють нові культурні регіони, що мають мережеву структуру. Інтенсифікація комунікацій і міжкультурних взаємовпливів, розвиток інформаційних технологій сприяють подальшій диверсифікації розмаїття світу культур, протистоять поглинанню їх універсальною "глобальною культурою".

"Культурна ізоляція". XX століття дало багато прикладів ізоляції та самоізоляції окремих країн, регіонів, політичних блоків ("санітарні кордони", "залізна завіса" тощо). Джерелами ізоляціоністських тенденцій у ХХІ ст. будуть культурний і релігійний фундаменталізм; екологічні, націоналістичні й расистські рухи; прихід до влади авторитарних й тоталітарних режимів, які, можливо, вдаватимуться до таких заходів, як: соціокультурна автаркія, обмеження інформаційних і гуманітарних контактів, свобода пересування, жорстока цензура тощо.

Формування загальнолюдської культури та поширення культурної глобалізації сприяє підвищенню кількості та інтенсивності міжнародних зв'язків – політичних, економічних, комунікаційних, і, нарешті, культурних. Культурне явище, яке виникає в одному регіоні або життєвій сфері, швидко поширюється в світі і відбивається на характері розвитку різних галузей суспільного життя. Тенденції культурної глобалізації реалізуються тоді, коли будь-яка соціальна група виявляє бажання прийняти елементи загальнолюдської культури, що є відповідними її рівню розвитку та можливостям. Зазначений процес геокультурної глобалізації є явищем досить складним і суперечливим.